

det første af disse aspekter giver Oredssons bog et samlet billede, som man måtte ønske, at der fandtes en lige så dybtgående parallel til i den danske jernbane-historiske litteratur.

HANS CHR. JOHANSEN

SVEND AAGE HANSEN: *Early Industrialization in Denmark*. Københavns Universitets Institut for økonomisk Historie. Publikation nr. 1. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. I kommission hos G. E. C. Gads Forlag. København 1970. 77 s. 23,00 kr.

At påvise karakteristiske forskelle med hensyn til f.eks. erhvervsstruktur og de forskellige produktionsfaktorerers produktivitet mellem et typisk ulands- og et typisk industrisamfund er en forholdsvis enkel sag. Derimod stiller det sig vanskeligere, hvis man vil drage en skarp grænse mellem de to grupper af lande, idet det viser sig, at »verdensrangstigen« indeholder alle former for overgange mellem de to typiske former. Helt det samme gør sig gældende, såfremt man ønsker at finde frem til det tidspunkt, hvor et af de nuværende industrilande kan siges at have forladt et mere primitivt økonomisk stadium. Noget klart skel kan det være vanskeligt at påvise. Dette forhold har da også bevirket, at man med skepsis har set på fremstillinger, der søger at skildre overgangen som et pludseligt »take-off«, der kan tidsfæstes til et ganske kort åremål, og med større sympati har modtaget teorier, der indeholder mere gradvise ændringer som det afgørende aspekt og ikke har villet anerkende begreber som »industriel revolution« og »industrielt gennembrud«.

Velkendt i den danske økonomiske historieskrivning er i den forbindelse striden om, hvornår en industrialisering begyndte i det 19. århundrede, hvor såvel 1850-erne som 1870-erne og 1890-erne har været fremhævet af forskellige forfattere. Den foreliggende bog indeholder et nyt bidrag til denne debat, men i modsætning til de fleste tidligere kaster den sig ikke direkte ud i en strid om så vage begreber som gennembrud o.l., men indledes i stedet med en klar tilkendegivelse af, hvad der ønskes målt, hvorved det i højere grad må overlades til læseren, om det materiale, der fremlægges, skal tages til indtægt for et skel eller en akceleration af allerede eksisterende tendenser.

Sit teoretiske udgangspunkt tager Svend Aage Hansen i Rondo Camerons bog fra 1967 om *Banking in the Early Stages of Industrialization*, hvor interessen er samlet om at finde en overgangsperiode med kraftig økonomisk vækst ledsaget af væsentlige ændringer i den økonomiske struktur. Specielt lægges der vægt på at vise ændringer i den egentlige industris produktionsomfang og kapitalintensitet.

Et naturligt udgangspunkt for en sådan undersøgelse må være en opgørelse af de forskellige erhvervs relative bidrag til nationalproduktet. Dette har ikke kunnet gøres på grundlag af tidligere beregninger, idet de tal, der er publiceret af Kjeld Bjerke og Niels Ussing, alene foretager en opdeling på landbrug og andre erhverv, og Svend Aage Hansen har derfor ved inddragelse af meget nyt materiale foretaget en detaljeret opsplnitning af nationalproduktet på enkelt-erhverv. Det er næppe muligt på det foreliggende grundlag fuldt ud at vurdere disse beregningers værdi, men de steder, hvor det er muligt delvist at gå materialet

efter, virker resultaterne særdeles troværdige. Med hensyn til at anvende Camerons definition har det især interesse at se på den egentlige industris udvikling, og her kommer forfatteren til, at industriens vækstrate i 1890-erne skiller sig klart ud fra både foregående og efterfølgende årtier med en vækstprocent på 7,2 i årligt gennemsnit for årene 1890-97, år, som tillige er karakteriseret ved en høj samlet økonomisk vækst. Da imidlertid de omliggende årtier også kan påvise nogen vækst, konkluderes (s. 15), at den danske industrialisering skete som en relativ jævn udviklingsproces, men at hvis et enkelt årti skal fremdrages som et med en speciel kraftig vækst og særligt store sociale ændringer, da må det være 1890-erne. Et nærmere studium af, hvilke industrigrene der har været de mest dynamiske, er især baseret på den officielle statistik fra arbejdstilsynet. Denne del af undersøgelsen er ikke særligt dybtgående, og det vil nok være muligt gennem bearbejdelse af tilsynets arkivalier at få et yderligere kendskab til udviklingen i størrelsen af de virksomheder, der var underkastet tilsynet.

Den resterende del af bogen behandler – ligeledes efter Rondo Camerons forbillede – finansieringen af det industrielle opsving. Det er nok tvivlsomt, hvor langt man overhovedet kan komme i denne del af analysen, da de bevarede kilder er forholdsvis sporadiske, og med det ret begrænsede omfang, som bogen har, kan der også kun blive tale om at fremdrage nogle hovedlinier. Der er her især grund til at lægge mærke til den vægt, der tillægges en-gros-handelens folk i forbindelse med finansieringen, og som det er muligt at eftervise i et vist omfang på grundlag af jubilæumsskrifter m.m., hvorimod et egentligt kvantitativt materiale næppe kan fremskaffes. Med rette fremhæver bogen tillige betydningen af den generelle kreditpolitik, hvorved der i en stor del af perioden sikredes et overordentligt lavt renteniveau. Vel sigtede denne politik først og fremmest mod at hjælpe landbruget til billige lån, men at den har været en løftestang for industrien tillige, kan der næppe herske tvivl om.

HANS CHR. JOHANSEN

OLAF OLSEN: I Jacob Madsens fodspor. Biskop C. T. Engelstofts fynske kirkebeskrivelser. Odense Universitetsforlag 1970. 60 s. Ill. 40,25 kr.

Odense universitetsbibliotek har som C. C. Rafn-forelæsning nr. 2 udgivet et foredrag af Olaf Olsen om biskop C. T. Engelstofts fynske kirkebeskrivelser, som findes i manuskript i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv. Det er en smuk lille publikation, som vil kunne tilfredsstille mange forskellige interesser. Når Danmarks Kirker når til beskrivelsen af de fynske kirker, og helt selvfølgelig må systematisere Engelstofts oplysninger, vil Olaf Olsens analyse af manuskriptet være en naturlig indgang. Olaf Olsen giver en fyldig videnskabelig kommentar til håndskriftet, og han gør rede for dets særlige fortolkningsproblemer. Ved gentagne visitatser reviderer Engelstoft ofte sig selv i samklang med ny viden eller bedre forståelse. Beskrivelserne er udaterede, men Olaf Olsen peger på, at man kan fastslå deres affattelsestidspunkt ved at sammenholde kirkernes vilkårlige rækkefølge i beskrivelserne med de officielle visitatsprotokoller. Når kirkeværket har afsluttet sine arkivalske indsamlinger, vil Engelstofts oplysninger ofte være blevet afløst af mere autoritative kilder. De iagttagelser, der vil blive stående, skal findes på områder, hvor tidens tand har kunnet virke